

Иван Димитријевић
ТАЈНИ ЈЕЗИК СРБА

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА

Књига 15

Уредник

Зоран Колунџија

- Књига 1 Милан Шипка ПРИЧЕ О РЕЧИМА
Књига 2 Милан Шипка ЗАНИМЉИВА ГРАМАТИКА
Књига 3 Милан Шипка ЗАШТО СЕ КАЖЕ?
Књига 4 Иван Клајн ИСПЕЦИ ПА РЕЦИ
Књига 5 Милан Шипка ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА У ШКОЛИ
Књига 6 Милан Шипка, Иван Клајн ИМЕ МОЈЕ И ТВОЈЕ
Књига 7 Иван Клајн БУШЕЊЕ ЈЕЗИКА
Књига 8 Загорка Вавић Грос ПРЕЗИМЕНА СУ ЧУВАРИ НАШЕГ ЈЕЗИКА
Књига 9 Милорад Телебак ШТА СЕ КРИЈЕ ИЗА ЕТИМОЛОГИЈЕ
Књига 10 Загорка Вавић Грос ТОПОНИМИ СУ ЧУВАРИ НАШЕГ ЈЕЗИКА
Књига 11 Данко Шипка ОД НАШИХ РУСА ДО КОМШИЈИНЕ КРАВЕ
Књига 12 Данко Шипка ЈЕЗИЧКА ГЕОГРАФИЈА
Књига 13 Ратомир Рале Дамјановић ГОВОРИ СРПСКИ ДА ТЕ ЦЕО СВЕТ РАЗУМЕ
Књига 14 Милица Грковић ЛИЧНА ИМЕНА У СРПСКОМ НАРОДУ
Књига 15 Иван Димитријевић ТАЈНИ ЈЕЗИК СРБА
Књига 16 Милош Ковачевић КАКО И ЗАШТО (НЕ)ПИСАТИ ОВАКО
Књига 17 Вељко Брборић МУКЕ ОКО ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Иван Димитријевић

ТАЈНИ ЈЕЗИК СРБА

ЕТНОЛИНГВИСТИЧКО ОБЈАШЊЕЊЕ
СРПСКИХ ПОСЛОВИЦА И ИЗРЕКА

Друго измењено и допуњено издање



ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

АКО ДОЂЕ ДО ГУСТОГ

Мање-више сви знамо кад се изговара ова изрека: кад најављујемо да може настати велика опасност, чак и по живот. Уосталом, то потврђује њен тек мало измењени облик *кад зајустии, видеће се ко је јунак*. Но, због чега је баш густина ту истакнута, детаљ је који по правилу занемарујемо. Иако она није једнозначан појам у нашој традицији, етици и језику, а коначно, није то ни у паремиологији, што најбоље показује умотворина *људи су јусто јосејани, али рејко ничу*, где се указује на (не)човечност, али и на флору, и преко ње на нешто у начелу позитивно – изобиље.

Тај други смисао проистиче из познате идеје о богу даваоцу добара, богатства људима, а пре свега хране. Слика овог мотива је чувена Божја башта, а густа коса и брада сејача или густо жито су његови уобичајени симболи у нашем фолклору. Па ипак, у истом фолклору густина се још чешће замишља као нешто оноземаљски негативно и крајње опасно. Тако Срби из Херцеговине, када гатају на дан свете Варваре, посматрају варицу, па ако би на њеној средини настало удубљење у којем би пливао густиш, они би закључили како је то знак да ће догодине умрети домаћин куће. Верујемо и да на крушки густе крошње бораве вештице и але, затим да тучу то јест лед доносе аждаје што лете у густим облацима и одатле бљују ту падавину (па се против њих боре наши заштитници облачари), а већ сам у есеју *Мајарац у Рим, мајарац из Рима* навео да познајемо орка, натприродно биће које чујно испушта гасове, и које, кад се прикаже као човек, најчешће нема главу или лице, но

уколико их има, обрасли су густом длаком. И халу то јест алу у бугарском фолклору штити густа маска у виду магле, која пада на њиве да обрсти плодове, а непожељна густина се подразумева и у предању како нас појас чува да се не изгубимо у густим шумама.

Укратко, с једне стране густина асоцира на поменути биљни свет као нешто добро и обилно, хранљиво, а са друге на прекривач натприродног бића. Разлика је само у томе да ли је та маска у гасовитом стању, као код бугарске хале, нашег орка што испушта смрдљиви гас, аждаје и оне исте (х)але коју прекривају градоносни облаци; у чврстом попут шуме, вештичје крошње, оркове длаке; или у течном, као густиш од варице. Постоје и српска веровања која спајају та два наизглед опречна мотива: према једном од њих, полудница, дух opak по људе, штитио је њиву од деце тако што би дечурлију нађену тамо одводио у густо жито и терао је да унедоглед лута. Ту густо јесте опасно, али – да би штитило друго густо, благотворно и хранљиво. А вероватно најбољи афирмативни пример густе образине је фамозна епска „смрт“ Марка Краљевића, највећег јунака у нашим народним песмама и најпопуларније хипостазе српског родоначелника и врховног бога: Марко није умро, већ је легао на ливаду, а магла се надвила над њим, прекрила га, па кад се подигла, Марка више није било. Још је Веселин Чајкановић тај приказ оценио као део митолошког обрасца о јунаку који не умире него нестаје да би се поново појавио кад за то дође време, а још је Плутарх посведочио о малтене идентичном детаљу у римској митологији, где Ромула, оснивача Рима, у истој ситуацији прекрива густ облак. На крају крајева, зар нису још Хелени Хесиодовог доба веровали да се богови крећу међу људима застрти густом маглом како их ови не би учили, и зар нису и наши преци познавали

причу о вили *Мејлинки* која долази у кућу смртнику Стојану, препороди га, донесе му изобиље, а онда једног дана, како јој и име каже, *одмајли*?

Осмотримо ли пажљивије горње појаве, биће нам јасно да је и Хесиодово доба „мала маца“ кад је реч о старини обељја густине. Њено везивање за шуму указује на две ствари. Најпре на прастарог бога или духа шуме. Евел Гаспарини је поглавље о том словенском духу започео предањем да је још у време Петра Великог веверица могла стићи из Москве у Петроград, а да не дотакне земљу. Огромна пространства Русије, али и Белорусије, Пољске или Србије, укратко највећег дела словенског света, била су прекривена густом шумом, због чега су и хроничари из средњег века називали тај свет непробојним. Нормално је да у таквој средини посебно важну улогу има дух или бог шуме, такозвани Лесник (Леши, Лешиј, Лесовик итд.), божанско биће које је неретко код Словена сматрано врховним нуменом. Оно беше господар шумских звери, биће које је обезбеђивало храну људима и животињама, штитило човека при проласку кроз тамну и опасну шуму и помагало му кад се у њој изгуби. Одраз те последње одлике имамо у оном предању о појасу што нас чува де се не изгубимо у густим шумама, али и у оном о полудницама. Временом је овај крајње морални словенски шумски бог попримио негативне етичке црте, па је од *йо-йујичика*, пратиоца залуталих то јест заблуделих, завршио као *длудник* или *облуд* – онај који чини да се други изгубе. Постао је чак и киднапер што људе држи до десет година као слуге, чиме се већ приближисмо и легенди о Стојану и Меглинки.

Друга ствар која је јасна из горњих веровања и обичаја јесте да нас порекло предања из којих су ова настала води чак у палеолит и мезолит, кад су се људи хранили сакупљањем

и ловом. Отуд овај ресорни бог беше поистовећен са шумом као извором хране, док споне густине са житарицама и метеоролошким условима, битним за род земље, попут градоносних облака, упућују на појаву земљорадње с такозваном неолитском револуцијом. Веза између аграра и почетка гасовитог замишљања густине није спорна баш због значаја облака, али до те замисли је ипак могло доћи и знатно раније, другим путем. Рецимо, Едвард Барнет Тејлор је навео анимистичка предања из Тирола, старог Рима и северне Америке и тамошњег племена Семинола, да душа доброг човека после смрти тела излази кроз његова уста као мали бели облак! Уста су један од отвора сматраних код многих народа каналом кроз који душа може изаћи из тела, али и ући у њега. Верује се да су те селидбе врло опасне, па се и у нашем народу спречавају тако што се на очи, ноздрве и уста ставе новчићи. Ако је за утеху данашњим ожалошћенима, њихове обавезе према вољенима се неретко завршавају са смрћу потоњих, док су наши стари тек тада имали свашта нешто још да обаве.

Из Тејлоровог примера, па и оног Лесника, дало би се закључити да густина испрва беше добра попут тог доброг човека чија душа има форму белог облака. На крају крајева, богови шуме беху одевени у бело, боју небеских (уранских) богова. А одатле би се, опет, даље могло помислити како су оне вештице, але и аждаје накнадни лик те добричине, створен по познатој логици да доминатор ружи претходна, туђа божанства кад намеће своја. Тако је сигурно прегршт до јуче најдивнијих божанских бића данас постало караконцула, мора или роспија, па што не и ала, аждаја, вештица – или поменути орко, чији уобичајени лик, магарећи, упућује на тотемизам и дакле поново, као и култ мртвих са новчићима, на палеолит. Осим те хронологије, овде су битна још два детаља: предање о орку је наше, словенско, па

и јужнословенско, а друго, тај демон јасно доводи у везу гас и густину. То и није и јесте чудно. Није јер веза између ова два појма постоји у разним језицима. Рецимо, Петар Скок је сматрао да је грчки исходиште нашој именици са гасовитим и густим обележјем *дух*, коју срећемо такође у сложеници *ваздух* то јест *вас-Дух*, свеприсутни дух (уз каснију асимилацију по звучности $c-g > z-g$); исто је порекло видео речима *дах*, *дисајти*, *душа*, а и наше или прецизније балтословенско *дим* је према њему сродно грчком *δύμος* „дух“, као што је глагол *здумијти* не без разлога попримио смисао „одмагли-ти“. Све те речи према Скоку долазе од првобитног праиндоевропског **dheu* „оно што испаравањем поприма велики опсег“, а то је данашњи гас. Ту примордијалност оснажује тврдња још Јохана Хердера да су прве апстрактне именице у источњачким језицима настале од назива за чулности, при чему је тај немачки мислилац као примере навео баш имена за духа према ветру односно *ваздуху*, и за душу према *даху*.

Оно што пак овде јесте чудно је гласовна сличност речи *ѝас* и *ѝусѝ* у српском језику, поготово када знамо да је прва, са значењем „плин за светлост“, настала по узору на грчко *kháos* „хаос, безоблична маса“ тек 1648. године, заслугом белгијског научника Ј. Б. ван Хелмонта и његовог постхумно објављеног дела *Ortus Medicinae*. Сличност *ѝас-ѝусѝ* отуд се обично сматра коинциденцијом, и ретки су они који тврде, попут присталице Фоменкове нове хронологије Радоша Бакића, да именица *ѝас* беше знана Србима и доста раније, баш у смислу „свеприсутни дух“ (*вас-Дух*). Притом јесте помало сумњиво и што се у већини етимолошких речника не објашњава како је код наведеног проналазача гасовито стања материје почетно грчко *κ* замењено његовим звучним парњаком *ѝ*, но за ово је објашњење понудио Марио Алинеи:

до те промене је дошло јер је, као и сви тадашњи научници из низоземске области, Ван Хелмонт имао завидну хуманистичку културу, а грчко χ из хаоса је изговарао онако како се изговарало холандско i у дијалектима, као задњонепчани или препалатални фрикатив x , звучни или беззвучни. Оно што тај италијански језикословац није узео у обзир је могућност да и грчко *kháos* потиче од негрчке речи, а ако су тачне тврдње његовог земљака Ђанкарла Томецолија, изучаваоца критског Линеара А, наводно најстаријег грчког записа, та туђина – уколико је постојала – лако је могла бити словенска. Знамо који Словени у старини беху најближи Хеленима, зар не? Ево помоћи пријатеља: до 9. века то нису могли бити Бугари, дотле још увек татарско, несловенизовано племе.

Но заиста: шта нам нуди наш речник када су посредни ознаке сличне оним *īuscī* и *īac*? Тја, свашта нешто везано за шуму, обиље, па и за дим. Сам придев *īuscī* нема јасне паралеле у индоевропским језицима, што ће рећи да је можда туђица, или пак производ ономатопеје. Гласам за другу опцију јер да је посредни туђица, она би морала настати тек након раздвајања индоевропских народа, које се по званичном наративу десило неколико миленијума после старијег каменог доба, а опет, на основу значења тог придева јасно је да је он могао потећи из најранијег словенског вокабулара – по мени палеолитског. На то указују и његова обележја: Скок му је навео као примарно оно „дебео“, можда баш због одлике ваздуха да услед појаве дима (вас-Духа) постаје осетно гушћи, а то је у изворном, чулном мишљењу заиста пре свега значило дебљи, док је у именици женског рода од тог придева исти романиста видео почетно значење „шума“, о чему и данас сведочи реч *īuscīиш*, „густа шума“. Ту смо и даље у ловачко-сакупљачком палеолиту и мезолиту, где је дебели, густе гај значио потенцијално обиље хране. И то смо зајед-

но са Балтима, судећи по старолитванском *gáustus* „богат“. Овде је ипак посебно занимљива наша именица *īуза*: и она према Скоку потиче од прасловенског *gozъ*, вероватно истог корена од ког је и *īусѝ*, а то је **gonĝ* „дебела маса“. Наравно, има још речи које би могле бити овог порекла, попут глагола *īазѝѝ* без утврђених паралела у другим индоевропским језицима, неодвојивог од *īаза*, плићака, али и густих и нераскрчених шуметина пре данашњих *highways* и *motorways*. Но, да не дајем превише машти на вољу, ионако је овде важније да је она задњица могла и једноставније да се повеже са густином, пошто се ради о истом делу тела одакле човек и животиња, како је то упечатљиво приказао орко, испуштају гас. Дакле, ако и нисмо Грцима посудили реч за *хаос*, имали смо именицу сличног гласовног склопа као ознаку за штогод врло налик Ван Хелмонтовом гасу.

Е, али Словени су то, једина европска група народа расута на све три климатске зоне нашег континента и по свим његовим еколошким варијететима, због чега је многа словенска реч могла надалеко „одскитати“. Ваља имати у виду да тотемистичка и ловачко-сакупљачка обележја густине, којима је словенски југ крцат, упућују на палеолит, али да се пораст шумских површина везује у Европи за мезолит, када се, по одмрзавању данашњег северног дела континента, огроман број животиња из његовог јужног и централног појаса отиснуо на север, ка новонасталом растињу. Оставши у дефициту са биљоједима, који су дотле уредно брстили флору, европски југ се тад суочио са све гушћим шумама. Наравно, за копитарима су кренули и многи људи, и повежемо ли с тим расутост и бројност Словена, као и генетске доказе о нашој балканској древности од 12 миленијума, све иде у прилог тези Алинеија да је доба које је уследило, неолит, у Европи настало на Хелму, као дело Јужних Слове-

на, који су га даље ширили другима. А с неолитом руку под руку иде и седелачки живот, узгој биља и стоке, речју битно увећање залиха, па је отуд и она густа брада сејача алузија на богатство нарасло у то доба. Кад се све ово узме у обзир, хронолошка и мотивациона „раштрканост“ поимања густине код нас, од опасности до берићета, није ни изблиза необична као што се то на први поглед чини. Уосталом, сетимо се Алинеијеве анализе различитих амбијената ладинског (код нас се погрешно казује ретороманског) предања о Акванама и Силванима. Женска натприродна бића, Акване, везана, како им само име каже, за воду, и њихови мушки пандани Силвани, везани, како и њима казује назив, за шуму, имали су четири развојне фазе у миту: у првој, мезолитској, Акване беху сакупљачице а Силвани ловци, у другој, неолитској, оне су земљораднице а они сточари, у трећој, из халколита (бакарног доба), кад су се појавили патријархат и подела на различите друштвене класе, Акване су преображене у пратиље Силвана, а у четвртој су, током доба бронзе и гвожђа, та божанска створења претворена у виле или вештице с једне стране, и вилењаке или кошмаре (ми бисмо рекли вампире, као мушке корелате мора) са друге. Пример те „мотивационе еволуције“ код нас већ смо видели: боголика створења Марковог и Меглинкиног типа, та оваплоћења духа густиша Лесника што не умиру већ нестају у густом облаку, од заштитника залуталих у шуми на крају се претворише у крајње неморалне блуднике. Узгред, у ладинском језику је Алинеи нашао јак словенски утицај. Било је ту очито неке тајне везе с нама!

Но, вратимо се првобитној подели на жене сакупљачице и мушкарце ловце. Оне су боравиле крај вода јер је тамо гушће расло то што су сакупљале, јестиве биљке – на шта и даље опомиње наш густиш од варице – док су они одлазили

у густе шуме – зване и дан-данас исто густиш – зато што тамо беше више оног што су ловили, животиња. Сетимо се и на овом месту Хердерове оноματοпејске теорије о настанку језика мада је данас у запећку: тај мислилац је тврдио да су од глагола којим су описивани звукови из природе, хучање, дување, шуштање и слично, настале прве именице као ознаке субјеката тих радњи. Којих је, логично, највише било у шумама, па се може рећи да ми Срби у језику чувамо праслику схватања густине као „потенцијално опасног обиља хране“, пре свега за мушке као ловце, који улажаху у непознати свет мрачног гаја, у дивљину. Нама заиста није тешко да разумемо зашто је код Латина од *selva* настало и *silva* „шума“ и *selvatico* „дивљи“, пошто за разне шумске биљке и животиње (за јагоду, малину, разне бобице), елем за изворе хране, и ми користимо придев *дивљи*, уз онај *шумски*. Тако нас мезолитско одлеђивање севера Европе и ошумљавање њеног централног (и јужног) дела, које је француски археолог Мишел Барбаза назвао „зеленом револуцијом“, води надомак још три закључка.

Прво, да се с том „зеленом револуцијом“ и наш југоисточни део Европе на неки начин „вратио“ у палеолит и убирање биља као доминантни вид прехрањивања, па је у том погледу југ континента практично имао два палеолита, где се други одвијао паралелно с мезолитом и чак с неолитом – сетимо се да почеци аграра, показатеља млађег каменог доба, сежу код нас ни мање ни више него у X миленијум пре нове ере, тачније у 9200. годину пре Христа, од када се датира локалитет Белица код Јагодине, с првим траговима пољопривреде у Европи. Друго, да тој обнови палеолитских услова на Хелму упоредо с мезолитом и неолитом, односно тој дужини шумског живота, врло могуће дугујемо тако јаке женске биљне култове на балканско-анадолском простору и

ретко бројна женска лична имена по растињу, и то дивљем, попут *Малина*, *Јајода*, *Вишња*, *Трешња*, *Дуња*, *Смиља*, *Ковиљка*, *Босиљка*, *Трњина*, *Љиљана*, *Ружа*, *Невена*, *Љубица*. Подсећам, причамо о делу Европе где се територије и дан-дanas означавају „шумским“ термином *īраница*, по *īрани*, што ће рећи да су овде међе некад чиниле шуме, док време делимо на *īогине*, појам назван по *īодовима* са дрвета. Онај трећи закључак би пак био да је мезолитска зелена револуција која је задесила Мител Ојропу лако могла мотивисати старолитванско *gáustus* и предања попут оног о Меглинки и орку у Пољској, те усадити и тамо „шумско/дивље“ схватање по којем густо значи богато биљем и дивљачи. Тако нешто је, уосталом, наговестио и Алинеи кад је, на основу топономастичких налаза Олега Трубачова да простор између Одре и Висле није био словенски када то већ беху данашња јужна и средња Пољска, закључио како је њега баш у мезолиту задесила такозвана „секундарна славизација“, то јест долазак Словена са – југа! А она балтичка паралела, опет, доказује да је у истом средњем каменом добу још увек преовладавало позитивно обележје густине код нас (на Балтик је аграр пристигао тек у халколиту), по ком „дебела маса биља“ алутира на обиље, појам чији назив и потиче код нас од оног за растиње. О таквом схватању сведоче и даље изреке попут *дебело си у ѱраву*.

Дакле, корене поимања густине треба тражити у палеолитском и мезолитском обиљу растиња, које је упућивало на (позитивно) огромно богатство извора хране, уз нужну (негативну) опасност коју са собом носе прве људске делатности, посебно лов, али и сакупљање. И, како смо дошли дотле да у нашим паремијама, укључујући ону *ако дође до іустіоі*, доминира баш негативни смисао густине? Ту се опет можемо сетити исходишта **dheu-*. Оно је збуњивало многе

етимологе јер су се одатле развили у класичним језицима на-око врло различити појмови: грчко *thymós* „храброст“ и *thyō* „жртвовати, частити“, односно латинско *fumus* „дим“ и *finus* „ђубриво“, али Виторио Бертолди је коначно разјаснио да је редослед асоцијација ту текао од „ограђеног земљишта“ и „ограде“ преко „градине“ и „града“ до „тврђаве“. Ако питате археологе, они ће вам рећи да именица *градина* означава и древни утврђени град, по руски *городище*, а не само врт. Ако питате мене, горња значења храбрости и жртвовања могу сазнати у палеолитско обожавање бога или духа шуме, а оно утврђености у прве, неолитске словенске насеобине, са живом оградом пуном трња около села, на шта још подсећају *Трново* и многи други бодљикави топоними. Како год, пример изведеница од **dheu-* нам потврђује, као прво, да је у прошлости постојала логика, и ван словенских језика (где је осведочена и у спони глагола *хранити* с његовим изведеницама *йохраниши*, *сахраниши*, о чему види у чланку *Ђевојке расиу ка и зла шрава*), којом су људи спајали растиње и безбедност – логика која је лако могла да се примени на речи другачијег порекла а сродног значења, у које спадају ознаке густине. И друго, он сведочи о уобичајеном развојном низу: палеолитска и мезолитска свачија градина-башта је довела уз урбану неолитску револуцију до града са оградом, који је с развојем металургије и ратних дејстава, али и класног друштва и приватне својине, претворен, најзад, у градину-тврђаву. Као што видимо, својство обиља је временом слабило, а угрожености јачало, па се и појам густине од палеолитског „дебео, непроходан“ (*iyūi*, *iyūai*, *iyūiūi*) преко мезолитског „богат, обилан“ (*gáustus*) и неолитског густог (ра)сејања, свео на одлике „безбедан, утврђен“ у ери метала.

Ми, наравно, од свих обележја најбоље памтимо оно најскорије, патријархално и ратничко, па изреку *ако гође го*

јусѝої изговарамо алудирајући на опасност, при чему углавном заборављамо на подзначења које та паремија носи. Једно од њих је и оно густине као количине (преко дебљине, обиља, згуснутости). Та идеја је неодвојива од бројности, а с њом у вези је аустралијски антрополог Норман Тиндејл закључио да су Абориџини још у средњем палеолиту суштински од бројева разликовали само: један, два и много. Да и Србима беше познат тај почетни нумерички систем, казује Веселин Чајкановић, по којем је три био први велики број (исто оно *мноїо*), али српске народне пословице и изреке упућују да је то значење мноштва носила још двојка, која доследно значи „превише“, спрам јединице која значи „баш колико треба“, у паремијама: *два лоша удѝше Милоша, он је један и ѝоједан, ко дваѝуѝ іреши – ірешке се не сѝи-ди, њих двојица ко један добар, ближи је нули неїо јединици*. Нема сумње да ту имамо првобитну опозицију једно-много, тачније једно-два, што је у складу с још једном Чајкановићевом опаском, оном да су само непарни бројеви били магични. Јадна двојка није имала шанси да постане нешто позитивно. Поготово пошто смо, после, тај контраст окитили моралном позадином. Тешко је рећи кад је тачно било то „после“, и кад је уопште пар једно-много добио конкуренцију у оном ретко-густо из насловне изреке, те оне *људи су јусѝо ѝосејани, али реѝко ничу*. Питагорини ученици, који су сматрали да је ретко нешто позитивно а густо негативно, јесу имали доста другачија етичка уверења, али су и они добар показатељ да је у антици, бар на југу Европе, претезао негативни контекст густине. Који је код Словена ојачао можда још у металном добу, синониму у науци за друштвене поделе, ратове новим оружјем, освајања, речју – за сукобе и све оно што је супротно иновативној и богатој,

а суштински мирољубивој култури Лепенског вира, коју све више замишљамо као златно доба Хелма.^{1 2}

¹ Балтословенске језичке црте научници различито тумаче: као плод балтословенске заједнице из давнине; као независни паралелни развој два блиска језика; као резултат каснијих додира Балта и Словена; као последицу раздвајања првобитне балтословенске заједнице и новог додира Балта и Словена; и као исход потицања Словена од Балта. Последња генетска истраживања показују, међутим, да су Балти мешавина Словена и Скандинаваца. Научне теорије су неретко одраз и политичких кретања, а она да су Балти наши преци „чедо“ је Марије Гимбутас, литванске Американке која се изразито држала својих корена.

² Исконски траг споне бројева и густине имамо у нашем „паукалу“, појава да уз бројеве 2, 3 и 4 именица стоји у тзв. генитиву јединине, а од броја 5 у генитиву множине. Овај прелом између четворке и петице дело је ранијег нумеричког система заснованог на броју четири, чији се корени често доводе у везу са годишњим добима, али могли би се налазити и у исконском спајању анатомских и сродничких термина. Имамо пример речи *мезимац*, која је означавала и најмањи прст на руци и најмлађе дете у породици, знано је и поистовећивање средњег прста и *очина* (фалуса), са алузијом на оца. Ужу породицу (инокоштину) чине само чланови нужни за репродукцију, родитељи и двоје деце, којих је управо колико и спојених прстију, четворо, па је тај број, као одраз јединствене биолошке целине, могао захтевати граматичку јединину, док би петица, као представа већ једног ширег етничког састава (шире породице, задруге), искала плурал. Имајмо на уму да је и име за деветку у неким језицима према Марију Алинеију носило семантику „нов“ због новорођенчета које долази на свет после девет месеци трудноће.

АКО ЈЕ ДИМЊАК НАКРИВО, УПРАВО ДИМ УЛАЗИ

Путоказ за тумачење ове српске пословице дао нам је још Вук Караџић својим објашњењем или ти толкованијем уз њу: „Казала нека разрока ђевојка, кад су просци гледајући је рекли између себе: лијепа кућа, али димњак стоји накриво“. Дакле, имамо просце, удавачу, очи, кућу, димњак – јасно је да је та наша паремија још једном испричана, истина врло сажето, стара прича о својем као добром и туђем као лошем.

У овом случају то своје је пре свега оличено у кући, средишту, стубу породичног живота, па отуд и нашег прастарог породичног култа. Последично, све оно изван тог светог места доживљава се као опасан простор у ком нисмо заштићени већ угрожени, где човека вребају опасности од странаг, а пре свега „оностраног“ – од разних демона. Као саставни део куће, велику улогу у старим веровањима Срба и уопште Словена имао је димњак. Поготово зато што је тај део људског пребивалишта отворен, па је димњак, као пролаз до светог места и центра живота верника, куће, уједно граница између два света, налик прагу, прозору, огледалу, кључаоници и многим другим деловима дома. Укратко, он је у миту и предању српског народа пре свега још један посредник између природног то јест „овостраног“ са једне стране, те натприродног „оностраног“, са друге.

Као такав, димњак је сматран изузетно опасним местом, једним од оних која се везују за смрт односно наш излазак у „онај свет“, али и за улазак нечистих сила у наш, како је изо-

кола наговестила просцима горенаведена разрока девојка. Штавише, тај део куће је у основи намењен човековом контакту с натприродним бићима, па нам кроз њега у дом улазе огњени змај, ђаво, чума то јест куга, вампир, на словенском Западу и Истоку то чини и демон дечијег лика ховањец, а излећу из димњака вештице, душе умрлих, опет болести, срећа и други, док се понегде међу Словенима са учесницима у коледарском обреду контактирало баш преко посебног отвора на димњаку. Наравно, отуд се из страха од злих демона овај део куће затвара у одређено време, а као место изложено додиру с нечистим силама, али и са ватром, најјачим чистиљивим средством у старој српској вери, димњак обавезно треба да се – чисти. И обредно, наравно. Не верује се без разлога у Банату да свети Тодор јаше на белом коњу и туче метлом домаћице које нису очистиле димњак за његов празник, а најзад, имајући у виду оно општење коледара с људима само преко тог дела куће, са обредном чистоћом димњака можемо повезати и код свих Словена масовно поштован обичај да учесници коледа, будући прерушени, морају обавити претходно ритуал очишћења.

Сав тај зорт од уласка злих духова кроз димњак у свето место звано кућа неретко је везан за – жене. Нису ту у питању само демони тодорци што туку жене које не чисте овај део дома, нити ховањец, који је често због дечије спољашњости посебно мио домаћици. Затварање димњака је код наше источне и западне словенске браће такође један од облика ритуалног наопаког понашања везан за ни мање ни више него неудате девојке, посебно оне које се не труде да се удају, а тамо је такође изразито раширено веровање да роде доносе децу и убацују их у кућу кроз тај њен отвор, као и да иста птица, слети ли на димњак за време свадбе, најављује дете младенцима. Символика новорођенчета ту више посредно,

мада снажно, указује на пол који рађа, но за жене и димњак већ је ближе везано веровање о стопану, духу претка ког о такозваној *сѣйойановој ѿозди* најстарија жена у кући изливањем вина у димњак моли да дому подари живот и напредак. Ипак, можда је и најзанимљивији пример овог споја женског и димњака обичај из Мачве да свекрва игра на тавану пред снахом. Ту обредну легенду објаснио је Веселин Чајкановић тиме што у мачванском крају над кухињом нема таванице, нити има оцака са димњаком који са огњишта спроводи дим, због чега се тај производ сагоревања ватре шири по целом тавану све док не наиђе на отворе крова над којима су озидани димњаци. Другим речима, тај етнолог ову сцену није видео као пример стереотипа о арогантној снаси што мучи свекрву, него као део свадбеног ритуала у којем важну улогу имају свекрва и управо – димњак.

Јасно је због чега се са овим медијатором између два света толико доводи у спој баш женско биће стасало за удају. Човеку је одувек најпреча била његова сигурност, а она је оличена у оном што му је познато. Дакле, све што је наше, попут куће, добро је, чисто и сигурно, а све што је туђе и настоји да уђе у тај наш сигурни простор, опасно је и нечисто, те мора проћи кроз обред прања пре но што ступи у нашу неупрљану светињу. Притом, наравно, постоје посебно опасне зоне кроз које нечиста сила може да допре до наше куће и угрози нас: то су њени отвори, границе између „овог света“ и „оног света“, међу које спада и димњак. Као што за исти немили пролаз постоји посебно опасно време, од којих је једно и венчање, пошто с њим, у патријархалном друштву какво је наше, у речено свето место улази младо туђе биће женског пола звано супруга, невеста или ти – снаха. Добро, снаха није демон него тек људски, поправљиви створ, који обредним чишћењем може постати део домаћег